

ЗНАЧЕНИЕТО 'ЯМ' КАТО РЕЗУЛТАТ ОТ РЕГУЛЯРЕН МЕТАФОРИЧЕН РАЗВОЙ: СЕМАНТИЧЕН ПАРАЛЕЛИЗЪМ В ПОМОЩ НА ЕТИМОЛОГИЧНИЯ АНАЛИЗ

Красимира Фучеджиева

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките

k.fuchedzhieva@ibl.bas.bg

Резюме. Статията е фокусирана върху група български глаголи с вторично значение 'ям'. При анализ на конкретен лексикален материал, включен в „Българския етимологичен речник“, се наблюдават повтарящи се семантични преходи 'тъпча, натъпквам' → 'ям много' и 'тъхам, мушкам' → 'ям лакомо (и много)', които обясняваме като резултат от метафоричен пренос. Установените семантични паралели, макар и в този малък фрагмент от лексиката, биха могли да допълнят доказателствения емпиричен материал при систематизираното представяне на семантичните преходи в рамките на семантичнотипологичните изследвания. Те могат да подпомогнат семантичния анализ при етимологизиране на други глаголи с подобни вторични значения и тяхното правилно съотнасяне към определено етимологично гнездо.

Ключови думи: *етимология, семантичен развой, семантични паралели, „Български етимологичен речник“.*

При изработването на етимологичен речник от гнездови тип една от първите и основни задачи е определянето на т. нар. етимологичен минимум, т. е. отнасянето на всяка етимологизирана дума към конкретно етимологично гнездо. В някои случаи е сравнително лесно между отделни лексеми да се установят етимологични връзки (напр. *ходя, прѣход, ходатѣй* и т. н.), но в други е необходимо предварително да бъде извършен задълбочен фонетичен, словообразователен и семантичен анализ на думата, за да бъде определен нейният произход и тя да бъде отнесена към съответното етимологично гнездо (например при думи като *муам* 'лапам, ям лакомо', *притѣкнувам* прен. 'поглъщам' и др.). Това се отнася най-вече за думи с „тъмна“ етимология, претърпели сериозни фонетични, морфологични или семантични промени в хода на историческия развой на езика.

При анализа винаги трябва да се взема под внимание и това дали наблюдаваните промени са закономерни, т. е. дали имат системен характер, или не. От друга страна е известно, че тъкмо семантичните изменения най-трудно се поддават на систематизация, тъй като те са в много по-малка степен предвидими в сравнение например с фонетичните. Във всеки случай липсват утвърдени общоприети закономерности, които да обясняват или да „предсказват“ възможните промени в семантичния обем на думите или посоките на техния развой, особено в диахронен план. На това обръща внимание О. Н. Трубачов, който намира „несъмнена диспропорция“ между фонетико-морфологичния и словообразователния аспект на етимологичния анализ, от една страна, и това, което „най-естествено може да бъде определено като семасиологична страна на етимологията“, от друга. Според него, докато фонетичната, морфологичната и словообразователната страна на изследването „дават на етимологията определени възможности за обективна проверка на резултатите от анализа“, семантичните изменения „сковават и затрудняват почти на всяка крачка усилията на етимолозите“ (Трубачев / Trubachev 1964: 100).

В последните години обаче се утвърждава разбирането, че и при семантико-деривационните процеси в лексикалната система също могат да бъдат установени определени закономерности. Е. Падучева например вижда „пътя към възстановяването на единството на думата в описанието на общи модели (семантични производни), които трансформират едно значение в друго“ (Падучева / Raducheva 2004: 14). Особено актуална днес е идеята за установяване на **типология на семантичните изменения**, каквато например търси и Св. Толстая. Тя говори за семантична реконструкция, която според нея изисква „да се изяви логиката на развитие на праславянската дума, да се определят импулсите и механизмите, лежащи в основата на семантичните процеси (метафорични и метонимични преноси, семантична ирадиация, конкуренция и взаимодействие на семантични модели,

външно влияние, калкиране и пр.), да се структурират елементите на значението и да се разкрие неговата вътрешна йерархия и накрая да се отделят „типовите“ съчетания на значенията, свързани с явленията на регулярната (категориална) многозначност, от индивидуалните случаи на съвместяване на различни значения в рамките на една лексикална единица“ (Толстая / Tolstaja 2008: 13 – 14).

Именно върху подобни **типови съчетания на значенията**, т. е. върху някои конкретни регулярни семантични промени, е фокусирано и настоящото изследване. То се базира на един от най-продуктивните подходи в изследванията по семантична типология, а именно – на установяването на паралелен развой на значенията при различни думи. Методът на семантичните паралели, използван за доказване на възможен семантичен развой, се приема за най-безспорния семантичен критерий и в диахронен план (вж. Havlová 1979: 51, Трубачев / Trubachev 1980: 5, Абаев / Abaev 1986: 22, Варбот / Varbot 1986: 33). В настоящата работа като обективен критерий, доказващ регулярността на даден семантичен развой, се приема условието да бъдат установени най-малко два конкретни примера за идентичен семантичен развой при думи с различен произход¹. Семантичният паралелизъм, установен при две или повече думи с различен произход, може да бъде приет като доказателство за закономерността на конкретна семантична промяна и да служи като аргумент при изграждане на етимологични хипотези.

Установяването на семантични паралели е от ключово значение при етимологизирането на огромен по обем диалектен материал, с какъвто се работи при съставянето на „Българския етимологичен речник“ (по-нататък БЕР). Особено целесъобразно с оглед на работата по БЕР е подобни семантични паралели да бъдат установени в рамките на дадено лексико-семантично поле. В случая настоящото изследване е фокусирано върху глаголи с вторично значение 'ям', което обикновено съдържа и допълнителни семантични признаци, характеризиращи действието.

Разгледаните вторични значения най-общо могат да бъдат определени като метафорични, доколкото възникват в резултат от промяна на обекта на действието (*предмет* → *човек*). Подобно семантично развитие в неологията наблюдава С. Колковска, която определя като типичен за глаголната метафора преноса по модела *действие с обект предмет* – *действие с обект човек или група хора*, с мотивационен признак *цел на действието* (Колковска / Kolkovska 2013: 194). При някои от примерите обаче е трудно да се определи еднозначно дали новополученото оценъчно значение 'ям' е резултат от метафоризация или от специализация на изходното значение. Поради това е целесъобразно в определени случаи да се допуска и друг вид семантична промяна, а именно – стесняване на по-общото изходно значение. За настоящото изследване видът на промяната не е от съществено значение, тъй като основна цел в случая е да бъдат установени случаи на регулярен семантичен развой, при които дадено вторично значение редовно и закономерно може да възникне от определено изходно значение. Диалектният материал в изследването е извлечен от БЕР.

1. Регулярен семантичен преход 'тъпча, натъпквам' → 'ям (пия) много'

При анализа на събрания лексикален материал като устойчива и регулярна се очерта връзката между значенията 'тъпча, натъпквам' → 'ям (много)', както и 'тъпча, натъпквам' → 'пия (много) (обикн. алкохол)'. Този преход може да бъде определен като метафоричен, тъй като най-общо се касае за промяна на обекта на действието (*предмет* → *човек*). Посоченият семантичен развой може да бъде определен като регулярен въз основа на следните примери:

тъпча 'пъхам, бутам нещо да влезе, да се събере някъде, гнета' (РСБКЕ) → *тъпча* прен. 'карам някого насила да яде много' (РСБКЕ), пренебр. разг. и диал. 'ям' (Тръстеник, Плевенско; Ленково, Никополско);

натъпквам 'вкарвам нещо някъде (в някакъв съд, помещение и под.) на тясно място или в голямо количество, плътно и обикн. със сила, с натиск, напъхвам, наблъквам, набутвам, намушквам; с натиск, със сила пълня, напълвам нещо (съд, помещение и под.) колкото може да поеме,

¹ Подобен критерий е възприет и от А. Зализняк в разработката на *База данни на семантичните преходи в езиците по света*, където „всяка каталогизируема семантична деривация“ се подкрепя от „най-малко две реализации“ на един и същ семантичен преход (Зализняк / Zaliznjak 2001: 20).

до краен предел, догоре; наблъсквам, набумквам, набухвам' (РБЕ) → *натъпквам* разг. 'накарвам някого, правя някой да яде много, да погълне прекалено много храна или лекарства и др.' (РБЕ), *натъпквам се* 'наяждам се, нахранвам се до пресищане, надумквам се, напрасквам се, надънвам се' (РБЕ);

натла̀сквам 'с тласкане, тикане, блъскане вкарвам някого или нещо някъде, натиквам, наблъсквам, набутвам' (РБЕ) → *натла̀сквам се*, *натла̀скам се* диал. прен. 'напивам се или се наяждам много, без мярка, наплюсквам се, наблъсквам се, надумквам се' (Геров / Gerov 3: 230);

гнетà диал. 'тъпча, натискам, притискам нещо; тласкам, тикам' (РБЕ), *нагнѝтам* диал. 'гнета, напълвам плътно, докрай, натъпквам' (РБЕ) → *гнетà* 'много ям' (РБЕ), *гнетà се* диал. 'ям много, тъпча се с храна' (РБЕ);

гъ̀чкам разг. 'тъпча, натъпквам, нагъчкавам' (РБЕ), *нагъ̀чкавам* диал. 'натъпквам, наблъсквам, набъквам, нашибвам, наджипквам' (РБЕ) → *нагъ̀чкавам се* диал. 'наяждам се много, обилно, налапвам се, наплюсквам се, натъпквам се, надумквам се' (РБЕ).

Както се вижда, в повечето случаи новополучените значения са оценъчни (с допълнителна бележка „пренебр.“) или съдържат допълнителни семантични признаци, конкретизиращи действието ядене ('до пресищане', 'много', 'обилно', 'без мярка'). Тези характеристики могат да бъдат свързани пряко с признаците за интензивност на действието, които са налице в изходното значение (срв. напр. тълкуването на *натъпквам* 'вкарвам нещо някъде (в някакъв съд, помещение и под.) на тясно място или в голямо количество, плътно и **обикн. със сила, с натиск**, напълвам, наблъсквам, набутвам, намушквам; **с натиск, със сила** пълня, напълвам нещо (съд, помещение и под.) колкото може да поеме, **до краен предел**, догоре, наблъсквам, набумквам, набухвам', РБЕ). Те са съществени и за вторичните преносни значения, тъй като чрез тях се поставя акцент именно върху прекомерността, върху необичайния (или неприемлив) начин на извършване на действието. Поради това признакът за интензивност на първичното действие, който е налице в изходното значение, може да бъде посочен като мотивиращ признак за посочения семантичен преход.

2. Регулярен семантичен преход 'удрям силно' → 'тъпча, натъпквам' → 'ям (пия) много'

Представеният по-горе развой може да бъде и част от по-дълга семантична верига с изходна семантична степен 'удрям силно'. Преходът 'удрям силно' → '**(със силен удар) тъпча, натъпквам**' също може да бъде определен като регулярен въз основа на редица примери. При това признакът за интензивност на действието се откроява във всяка от степените на развоя (независимо че някои от тълкуванията не са съвсем конкретни):

[*п̀раскам* 'удрям силно, шумно и обикн. счувам (нещо)' (РБЕ)] → *нап̀расквам* разг. 'праскам, бия някого много, в голяма степен' (РБЕ) → *нап̀расквам* 'натъпквам, наблъсквам, набумквам, набухвам, наджасвам' (РБЕ) → *нап̀расквам се*, *нап̀раскам се* 'наяждам се, нахранвам се в голяма степен, до пресищане, натъпквам се, надънвам се, надумквам се' (РБЕ), *нап̀раскал се* 'напил се' (Банско);

б̀ия 'удрям, блъскам нещо, някого или върху, по нещо' (РБЕ) → *наб̀ивам* 'с удари вкарвам остър предмет (гвоздей, клечки и под.) дълбоко навътре в нещо, зачуквам, забивам; с удари или натиск правя нещо да се намести, да се уплътни и под.' (РБЕ) → *наб̀ивам* разг. 'ям много и лакомо' (РБЕ), войнишки говор 'ям, храня се' (Момчилград), жарг. 'ям, храня се обилно, бързо, с голям апетит' (Армянов / Армуанов 2001: 220);

д̀жа̀скам разг. 'грубо и силно удрям, блъскам' (РБЕ) → *надж̀асквам* 'натъпквам, наблъсквам, набумквам, набухвам, надумквам, напрасквам' (РБЕ) → *надж̀асквам се* грубо 'погълщам нещо (обикн. ям, пия) много, в голямо количество, до пресищане, натъпквам се, наблъсквам се, набумквам се, надънвам се, надумквам се, напрасквам се' (РБЕ);

м̀ахам диал. 'удрям, бия, налагам някого или нещо или движа нещо във въздуха като закана, че ще ударя някого или нещо' (РБЕ), *м̀адам* диал. разг. 'махам, удрям, бия', *нам̀адам* 'набия' (Троян) → *нам̀адувам* 'напълвам' (Самоков), *нам̀адувам (се)* 'натъпквам (се); навлизам, напълвам' (Банско) → *м̀адам* 'ям бързо' (Страхилово, Свищовско), *м̀адам* жарг. 'ям, храня се, обикн. бързо' (Армянов / Армуанов 2001: 195), *ом̀адувам* 'изяждам' (Софийско; Самоков).

3. Регулярен семантичен преход ‘пъхам, мушкам’ → ‘ям (бързо, лакомо)’

Преходът ‘пъхам, мушкам’ → ‘ям (бързо, лакомо)’ всъщност може да се разглежда като вариант на първия разгледан семантичен развой ‘тъпча, натъпквам’ → ‘ям (пия) много’, в чиято основа обаче, както беше посочено, стои признак за интензивност (сила) на действието. Вторичните значения при развой ‘пъхам, мушкам’ → ‘ям’ също са оценъчни, но като характерни при тях се открояват признаците ‘лакомо’, ‘бързо’, ‘грубо’, а по-рядко – ‘много’, ‘без мярка’. Те са свързани в по-голяма степен със специфични семантични признаци на изходното значение, конкретизиращи средата, в която се осъществява действието; това личи ясно например от тълкуванията на глаголите в изходната степен: *пъхам* ‘слагам, поставям нещо вътре в друго, обикн. в нещо тясно или между други неща, мушкам, муша, навирам’ (РБЕ) и *мушкам* ‘слагам, поставям нещо някъде, обикн. в нещо тясно или между други неща’ (РБЕ).

Преходът между значенията може да бъде както метафоричен, така и резултат от специализация (стесняване) на значението ‘пъхам, мушкам’, при която място на действието е човешкият стомах, схващан като вместилище, което се пълни (с храна, с алкохол). Тази представа стои в основата и на вторично възникнали именни значения, засвидетелствани в някои диалекти, като *туреник* ‘стомах’ (Голям Дервент, Софийско), *туреник* ‘стомах, корем’ (Плевня, Драмско), *турник* ‘стомах на добитък’ (Съчанли, Гюмюрджинско), *туреник* ‘човек, който много яде’ (Яворово, Асеновградско), *тураник* ‘човек, който много яде’ (Лясково, Асеновградско), *протурен* ‘лаком, ненаситен’ (Корово, Велинградско) и др., произв. от *турям* ‘слагам, пъхам нещо в друго’ (РСБКЕ). Срв. и деноминативните диалектни глаголи *натупанчвам се* ‘наяждам се много’ (Доброславци, Софийско), *натупанчвам се* ‘нахранвам се така, че коремът ми се опъва като тъпан’ (Софийско), произв. от *тупан* диал. ‘тъпан’ (БЕР 8: 406 – 407); срв. и преносните диалектни значения на *тѣпан* ‘корем’ (Кръвеник, Севлиево), *тѣпън* ‘корем’ (Бракница, Поповско; Еленско), *тѣпань* ‘тумбак на животно’ (Градище, Севлиево) и др.

Към тази подгрупа могат да бъдат отнесени следните глаголи:

тикам разг. ‘пъхам, мушкам нещо някъде’ (РСБКЕ), *натикам*, *натикна*, *натиквам* ‘с тикане, грубо вкарвам нещо или някого някъде, обикн. в затворено или тясно пространство, помещение, съд и др., напъхвам, набутвам, наблъсквам, намушквам, завирам, навирам, втиквам, въвирам’ (РБЕ), нар. и *натиквам*, *натикнувам* ‘вкарвам, напъхвам; натъпквам’, *натикам се*, *натикна се*, *натиквам се* и нар. и *натиквам се*, *натикнувам се* ‘натъпквам се’ (Геров / Геров 3: 237) → *натикам се*, *натикна се*, *натиквам се* и нар. и *натиквам се*, *натикнувам се* ‘пия много, без мяра, напивам се, натрясквам се’ (Геров / Геров 3: 237) (срв. същия преход и при сродния горнолужишки глагол *тукаџ*, *тукат* ‘пъхам, мушвам, въвирам, вкарвам; пълня’ → *тукаџ*, *тукат* ‘бързо ям’);

тѣкам ‘тикам, пъхам’ (Сухо, Високо, Солунско), *тѣкнувам* ‘втъквам, въвирам; тикам, пъхам’ (Чепино, кв. на Велинград; Сухо, Висока, Солунско) → *притѣкнувам* прен. ‘поглъщам’ (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско);

нагѣчквам диал. ‘натъпквам, наблъсквам, набъквам, нашибвам, наджипквам’, *нагѣчквам се* диал., само мн. и 3 л. ед. ‘помества се, разполагаме се някъде, в някакво помещение, съд и под. в голям брой и нагъсто, плътно един до друг, натъпквам се, набъквам се, наблъсквам се, нашибвам се, наджипквам се’ (РБЕ) → *нагѣчквам се* ‘наяждам се много, обилно, налапвам се, наплюсквам се, натъпквам се, надумквам се’ (РБЕ);

[*рѣгам* ‘грубо, силно натискам някого или нещо с остър предмет или с лакът, обикн. за да причиня болка; мушкам, муша, ръчкам’ (РБЕ)] → *рѣгам* диал. ‘пъхам, тикам, турям’ (РБЕ), ‘муша, бода, ръчкам, пъхам’ (БЕР) → *орѣгвам* ‘излапвам, изяждам’ (Странджа);

мухам диал. и разг. ‘мушкам, бода’, *мухам* ‘мушвам, блъсвам, втъквам’ (БЕР 4: 354), *муам* ‘мушкам’ (Трънско; Говедарци, Самоковско; Смолско, Пирдопско; Ракитово, Велинградско), *муам (се)* ‘мушкам’ (Софийско; Трънско; Родопите; Монтанско; Родомирско) → *муам* ‘лапам, ям лакомо’ (Трънско; Говедарци, Самоковско; Смолско, Пирдопско).

В етимологичното гнездо на глагола *мухам*, *муам*² се очертава и още една ясно изразена посока на развой, при която вторично възниква и значението ‘удрям, бия’: *муам* ‘удрям с ожесточение’

² Диалектният глагол *муам* е образуван с изпадане на -х- от *мухам* (в интервокална позиция), както диал. *муа* от *муха*, *муал* от *мухъл* (вж. БЕР 4: 297).

(Кюстендилско), ‘блъскам, бия’ (Тръстеник, Плевенско), *м̀уам (се)* ‘бия с юмрук’ (Лом), ‘удрям’ (Ломско). То би могло да е мотивирано от признака за интензивност на първичното действие, който личи ясно при тълкуванията на *м̀ухвам* ‘мушвам, блъсвам, втъквам’, ‘блъскам, ръгам’ и др. (т. е. ‘със замах, със сила блъскам, мушвам, втъквам’), а в някои случаи речниковите тълкувания обединяват всички признаци в едно значение, срв. напр. *м̀уам* ‘пъхам, бия с юмрук, мушкам’ (Лом). Значението ‘удрям’ обаче не е изходно за значението на *м̀уам* ‘лапам, ям лакомо’: и двете вторични значения трябва да се разглеждат като резултат от радиален семантичен развой, при който различни семантични признаци стоят в основата на всяко от тях.

Това личи ясно от етимологията на глагола *м̀ухам, м̀ухна*, който е свързан по произход с глаголите *м̀уша, м̀ушкам*. Тяхното родство е установено от Ст. Младенов (Младенов / Mladenov 1941: 309) и се приема от Ж. Ж. Варбот, която за праслав. **mušiti* (> *м̀уша*) възстановява значението ‘бода; мушкам, пъхам’ (Варбот / Varbot 1973: 11 – 12). Като сродни на глагола *м̀ухам* в етимологичната литература се посочват глаголи и девербативи, при които по-изразена е една от посоките на развоя (към вторичното значение ‘удрям, бия’), срв. напр. лит. *mušti, mušù* ‘бия’ (‘удрям, бия, убивам’ в БЕР / BER 4: 363), лит. *mušis* ‘битка, сражение, удар’, санскр. *muṣṭi-s* ‘пестник’ (Младенов / Mladenov 1941: 309). У Покорни литовският глагол *mušti, mušù* ‘бия’ е приведен под ие. **teuk-* ‘дращя, връзвам, вдълбавам’ (Pokorny 1959: 745), което насочва към изходните семантични признаци на индоевропейския корен: ‘с остър предмет’, ‘със сила’, ‘прониквам в обекта на действието’. В тази семантична картина се вписват и посочените от Френкел съответствия на лит. *mušti, mušù*: гр. *αμβόσω* ‘дращя, разкъсвам’, лат. *micra* ‘острие’, стангл. *ge-muscan* ‘мъча, обезобразявам’ (Fraenkel 1962: 475). Признаците ‘с остър предмет’, ‘със сила’, ‘прониквам в обекта на действието’ се открояват ясно в някои от съвременните значения на глаголите *м̀уша* и *м̀ушкам*: *м̀уша* ‘забивам, вкарвам, втиквам островърх предмет в някого или в нещо, пробождам, пронизвам с островърх предмет някого или нещо, бода, мушкам’ (РБЕ), ‘слагам, поставям нещо някъде, обикн. в нещо тясно или между други неща; пъхам, въвирам, мушкам’ (РБЕ), *м̀ушкам* ‘бода, пробождам, пронизвам някого или нещо с островърх предмет, забивам, вкарвам островърх предмет в някого или нещо; бода, муша’ (РБЕ), ‘слагам, поставям нещо някъде, обикн. в нещо тясно или между други неща, пъхам, муша’ (РБЕ). Два от тези признаци – ‘прониквам в обекта на действието’ и ‘със сила’ (т. е. интензивно) – стоят в основата и на вторичните жаргонни значения на *м̀ушвам, м̀ушна*, тълкувано ‘да изям, да хапна нещо; да изпия определено количество питие (обикн. алкохол)’ (Армянов / Armutyanov 2001: 215).

Възможността за разнопосочен развой в рамките на едно етимологично гнездо винаги трябва да се има предвид при етимологизирането на думи с неясен или несигурен произход. Това се отнася с още по-голяма сила за признаковата лексика, част от която са и глаголите, поради огромния ѝ потенциал да се свързва допълнително с нови и нови понятия, да „обраства“ с нови значения, а от друга страна – „да се освобождава“ от първичната си семантика при всяка своя употреба, да приема семантични признаци от контекста, като при това запазва до голяма степен и най-съществените си ядрени признаци. Важно е да се изтъкне, че при всеки семантичен развой трябва да се търси и мотивацията за неговото осъществяване, конкретният семантичен признак (или комбинацията от признаци), който логически свързва дадено изходно значение с произлизащото от него вторично значение. Акцент върху т. нар. „логика на номинацията“ поставя и А. Уфимцева, която посочва подредеността и структурната организация на лексикалното съдържание като основни свойства на полисемантичните думи, които осигуряват тяхната синхронност и историческа идентичност (Уфимцева / Ufimceva 1986: 29). Идентифицирането на мотивиращия признак за даден семантичен развой е от ключово значение при работата по етимологичен речник от гнездови тип, в който думи с неясен или несигурен произход трябва да намерят своето място в съответното етимологично гнездо.

Именно с оглед на това в настоящото изследване се посочват и конкретните семантични признаци, въз основа на които значението ‘ям’ регулярно възниква при глаголи със значения ‘тъпча, натъпквам’ и ‘пъхам, мушкам’. При разглежданите случаи на паралелен развой се установи, че промяната най-често е метафорична, а новополучените значения са оценъчни и съдържат допълнителни семантични признаци, които конкретизират начина на извършване на действието (‘много’, ‘бързо’, ‘лакомо’ и т. н.). Установяването на подобна семантична закономерност, макар и при съвсем ограничен фрагмент от глаголната лексика, може да даде нова посока на някои етимологични хипотези, а също и на начина на организация на лексикалния материал в БЕР. Така например глаголет *ф̀ра̀скам* ‘ям’ (Копривщица; Силистренско; гребенски говор) и производните от него *на-*

фр̀асквaм са ‘наяждам се до пресищане’ (Хасково; Кръстополе, Ксантийско), *оф̀р̀асквaм*, *оф̀р̀аскaм* диал. ‘лакомо изяждам всичко’, *наф̀р̀асквaм се*, *наф̀р̀аскaм се* жарг. ‘наяждам се, нахранвам се; напивам се’ (Армянов / Армуанов 2001: 229) по-скоро трябва да се свържат със засвидетелстваното за префигирания глагол *наф̀р̀асквaм* значение ‘напълвам, натъпквам, наблъсквам’ (РБЕ) (срв. и *наф̀р̀асквaм се*, *наф̀р̀аскaм се* разг. ‘натъпквам се, надумквам се, напрасквам се, надънвам се’, РБЕ), вместо да се извеждат направо от *ф̀р̀аскaм*, *ф̀р̀асвaм*, *ф̀р̀асна*, *ф̀р̀аснем* разг. ‘удрям, шибам (обикн. с камшик, тънка жилава пръчка)’, а те – от междуметието *ф̀рас* (вж. БЕР 8: 823). При това за значението на *ф̀р̀аскaм* ‘ям’ се прави сравнение с глаголите *наб̀ивaм* и *п̀раскaм*, без обаче да се уточнява, че, както вече беше илюстрирано по-горе, в основата на техните вторични значения ‘ям (лакомо)’ не стои значението ‘удрям, бия’, а неговите семантични деривати: *наб̀ивaм* ‘с удари вкарвам остър предмет (гвоздей, клечки и под.) дълбоко навътре в нещо, зачуквам, забивам; с удари или натиск правя нещо да се намести, да се уплътни и под.’ (РБЕ) и *нап̀р̀асквaм* ‘натъпквам, наблъсквам, набумквам, набухвам, наджасвам’ (РБЕ). Близко до тях е и значението на сродния според БЕР (8: 823) глагол *ф̀р̀ашкaм*, засвидетелстван единствено в жаргона със значенията ‘влизам’ (вж. Карастойчева / Karastoycheva 1988: 70) и ‘тъпча, натъпквам’ (в БГ Жаргон)³; срв. и значението на *ф̀р̀ашкaн* жарг. ‘препълнен, претъпкан’ (Армянов / Армуанов 2001: 353).

Въз основа на направените наблюдения и в съответствие с гнездовия принцип на организация на БЕР по-правилно би било речниковите статии *ф̀р̀аскaм*¹ разг. ‘удрям, шибам’, *ф̀р̀аскaм*² ‘ям’ (Копривщица; Силистренско, гребенски говор) и *ф̀р̀аскaм*³ ученически говор ‘бягам’ да бъдат обединени в една, а посочените значения да се разглеждат като резултат от различни видове регулярен семантичен развой в рамките на етимологичното гнездо. Към тях трябва да бъде добавено и междуметието *ф̀рас*, което несъмнено е девербатив, а не изходна форма за всички посочени глаголи⁴, както се приема в БЕР (8: 823).

Заклученията, направени въз основа на изследвания тук малък фрагмент от българската глаголна лексика, могат да служат като опора при етимологизиране на глаголи със значение ‘ям (много) (лакомо)’ или ‘пия (много)’. Посочените случаи на паралелен семантичен развой доказват регулярността на разглежданите семантични преходи, без обаче да предпоставят тяхната задължителност: те показват потенциално възможните вторични значения, които могат да възникнат при глаголи със значение ‘тъпча, натъпквам’ или ‘пъхам, мушкам’. Не при всички глаголи с такива значения се наблюдава такъв развой. Така например в етимологичното гнездо на българския диалектен глагол *п̀икам*, *п̀икна* ‘пъхам, слагам; блъскам’ (ЮЗ), *нап̀икам*, *нап̀иквaм (се)* ‘пъхам (се)’ (Геров), продължител на праслав. **pikāti* ‘бода, блъскам, пъхам’ (БЕР 5: 231 – 232), не е засвидетелствано значението ‘ям (много)’. Срв. обаче значенията на някои сродни славянски думи: рус. *п̀ичкaть* ‘тъпча някого с нещо (ядене, пиене, лекарства)’, рус. *п̀икало* ‘хранопровод’.

Последното заключение потвърждава една съществена особеност на семантичните промени и обяснява трудностите при систематизирането им, а именно факта, че те винаги трябва да се разглеждат като възможни, но не и като задължителни. Поради това към всеки конкретен случай на семантичен развой трябва да се подхожда индивидуално и с необходимото внимание, като се има

³ За връзката между значенията ‘влизам’ и ‘натъпквам’ срв. посоченото по-горе значение на диалектния глагол *нап̀ивaм (се)* ‘навлизам, напълвам; натъпквам (се)’ (Банско).

⁴ Без изключение междуметията, които по произход се свързват с подобни звукоподражателни глаголи, принадлежат към групата на т. нар. глаголни междуметия (от типа на *бух*, *пляс*, *ф̀рас*, *п̀рас*, *скр̀ъц*, *лап*, *бл̀с*, *др̀п* и под.). На синхронно равнище този вид междуметия традиционно се разглеждат като съкратени форми, т. е. съкратени основи с премахнати суфикси и окончания от изходни глаголни лексеми (вж. Ницолова / Nitsolova 2008: 484). До заключението, че междуметията като *тряс*, *пляс*, *п̀рас*, *ф̀рас* и под. са вторични образувания, възникващи въз основа на изходна глаголна форма, стига и А. Тотоманова. Тя уточнява, че в съвременния български език тези глаголи обикновено се схващат като образувани с наставка -к-, при което често се представят като вторични образувания от съответните междуметия, завършващи на съгласна -с, напр. *м̀ляскам* от *м̀ляс*, *п̀ляскам* от *п̀ляс*, *т̀ряскам* от *т̀ряс* и т. н. В диахронен план обаче това са случаи на обратна деривация, която засяга не само глаголите с ономатопеичен корен, но и останалите глаголи със същата експресивна (по нейното определение) наставка като *др̀искам* (от корен *др̀р-*) и междуметието *др̀ис*, *п̀р̀скам* и *п̀р̀с* и др. По този начин един вече непродуктивен словообразователен тип се влива в продуктивния словообразователен тип с наставка -ка- (Тотоманова / Totomanova 1989).

предвид, че установените случаи на семантичен паралелизъм разкриват само потенциалните посоки и степени на семантичния развой.

Цитирана литература / References

- Абаев 1986: Абаев, В. Как можно улучшить этимологические словари. – *Этимология 1984*, Москва: Наука, 1986, с. 7 – 27. (Abaev 1986: Abaev, V. Kak mozhno uluchshit' jetimologicheskie slovari. – *Jetimologija 1984*. Moskva: Nauka, 1986, pp. 7 – 27.)
- Армянов 2001: Армянов, Г. *Речник на българския жаргон*. София: Фигура. (Armyanov 2001: Armyanov, G. *Rechnik na balgarskiya zhargon*. Sofia: Figura.)
- БГ Жаргон: Онлайн речник на българския жаргон. (BG Zhargon: Online rechnik na balgarskiya zhargon.) <<https://www.bgjargon.com>> [05.02.2024]
- БЕР: *Български этимологичен речник*. Т. 1 – 8-. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 1971 – 2017. (BER: *Balgarski etimologichen rechnik*. Т. 1 – 8-. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.)
- Варбот 1973: Варбот, Ж. Ж. К реконструкции и этимологии некоторых праславянских глагольных основ и отглагольных имен. I. – *Этимология 1971*. Москва: Наука, 1973, с. 3 – 19. (Varbot 1973: Varbot, Zh. Zh. K rekonstrukcii i jetimologii nekotoryh praslavjanskih glagol'nyh osnov i otglagol'nyh imen. I. – *Jetimologija 1971*. Moskva: Nauka, 1973, pp. 3 – 19.)
- Варбот 1986: Варбот, Ж. Ж. О возможностях реконструкции этимологического гнезда на семантических основаниях. – *Этимология 1984*. Москва: Наука, 1986, с. 33 – 40. (Varbot 1986: Varbot, Zh. Zh. O vozmozhnostjah rekonstrukcii jetimologicheskogo gnezda na semanticheskikh osnovanijah. – *Jetimologija 1984*. Moskva: Nauka, 1986, pp. 33 – 40.)
- Геров 1975 – 1978: Геров, Н. *Речник на българския език*. Т. 1 – 6. София: Български писател. (Gerov 1975 – 1978: Gerov, N. *Rechnik na balgarskiya ezik*, Т. 1 – 6. Sofia: Balgarski pisatel.)
- Зализняк 2001: Зализняк, А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект „Каталога семантических переходов“. – *Вопросы языкознания*, № 2, с. 13 – 25. (Zaliznjak 2001: Semanticheskaja derivacija v sinhronii i diahronii: proekt „Kataloga semanticheskikh perehodov“. – *Voprosy jazykoznanija*, № 2, pp. 13 – 25.)
- Карастойчева 1988: Карастойчева, Цв. *Българският младежки говор*. София: Наука и изкуство. (Karastoycheva 1988: *Balgarskiyat mladezhki govor*. Sofia: Nauka i izkustvo.)
- Колковска 2013: Колковска, С. Нови метафорични значения в българския език, възникнали при прилагателни имена и глаголи. – В: *Проблеми на неологията в славянските езици*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 185 – 207 (Kolkovska 2013: Kolkovska, S. Novi metaforichni znacheniya v balgarskiya ezik, vazniknali pri prilagatelni imena i glagoli. – In: *Problemi na neologiyata v slavyanskite ezitsi*. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, pp. 185 – 207.)
- Младенов 1941: Младенов, Ст. *Этимологически и правописен речник на българския книжовен език*. София: Христо Г. Данов. (Mladenov 1941: *Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Hristo G. Danov)
- Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova 2008: *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.)
- Падучева 2004: Падучева, Е. *Динамические модели в семантике лексики*. Москва: Языки славянской культуры. (Paducheva 2004: Paducheva, E. *Dinamicheskie modeli v semantike leksiki*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.)
- РБЕ: *Речник на българския език (онлайн). А – системност*. (RBE: *Rechnik na balgarskiya ezik (online). A – sistemnost*. <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> [14.01.2024].)
- РСБКЕ / RSBKE: *Речник на съвременния български книжовен език (онлайн). Сит – яшност*. (RBE: *Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik (online). Sit – yashnost*. <<http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg>> [14.01.2024].)
- Толстая 2008: Толстая, Св. *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. Москва: Индрик. (Tolstaja 2008: Tolstaja, Sv. *Prostranstvo slova. Leksicheskaja semantika v obshheslavjanskoj perspektive*. Moskva: Indrik.)
- Тотоманова 1989: Тотоманова, А. Към историята на словообразователните модели при глаголите с онома-топоетичен корен в българския език. – *Език и литература*, 44, № 5, с. 51 – 56. (Totomanova 1989: Kam istoriyata na slovoobrazovatelnite modeli pri glagolite s onomatopoeichen koren v balgarskiya ezik. – *Ezik i literatura*, 44, № 5, pp. 51 – 56.)
- Трубачев 1964: Трубачев, О. „Молчать“ и „таять“. О необходимости семасиологического словаря нового типа. – В: *Проблемы индоевропейского языкознания. Этюды по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков*. Москва: Наука, с. 100 – 105. (Trubachev 1964: Trubachev, O. „Molchat“ i „tajat“. O neobhodimosti semasiologicheskogo slovarja novogo tipa. – In: *Problemy indoevropskogo*

- jazykoznanija. Jetjudy po sravnitel'no-istoricheskoj grammatike indoevropskih jazykov*. Moskva: Nauka, pp. 100 – 105.)
- Трубачев 1980: Трубачев, О. Реконструкция слов и их значений. – *Вопросы языкознания*, 29, № 3, с 3 – 14. (Trubachev 1980: Trubachev, O. Rekonstrukcija slov i ih znachenij. – *Voprosy jazykoznanija*, 29, № 3, pp. 3 – 14.)
- Уфимцева 1986: Уфимцева, А. *Лексическое значение (принцип семиологического описания лексики)*. Москва: Наука. (Ufimceva 1986: *Leksicheskoe znachenie (princip semiologicheskogo opisanija leksiki)*. Moskva: Nauka.)
- Fraenkel 1962: Fraenkel, E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Winter.
- Havlová 1979: Havlová, E. Zum Problem der Homonymie in der etymologischen Forschung. – *Zeitschrift für Slawistik*, Bd. 24, Heft 1, S. 51 – 54.
- Pokorny 1959: Pokorny, J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern.

THE MEANING ‘EAT’ AS A RESULT OF REGULAR METAPHORICAL DEVELOPMENT: SEMANTIC PARALLELISM IN AID OF ETYMOLOGICAL ANALYSIS

Krasimira Fuchedzhieva

**Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”,
Bulgarian Academy of Sciences**

k.fuchedzhieva@ibl.bas.bg

Abstract. This paper focuses on a group of Bulgarian verbs with the secondary meaning ‘eat’. On the basis of specific lexical material included in the Bulgarian Etymological Dictionary, we observe the recurrent semantic shifts ‘to tuck, to cram’ → ‘to eat a lot’ and ‘to thrust, to poke’ → ‘to eat greedily (and a lot)’ which emerge as regular. We explain the semantic development as the result of metaphorical change. The identified semantic parallels, albeit in this small fragment of lexis, could add to the empirical evidence in the systematic representation of semantic transitions within semantic typological studies. They could assist semantic analysis in etymologizing other verbs with similar secondary meanings and correctly mapping them to a particular etymological nest.

Keywords: *etymology, semantic change, semantic parallels, Bulgarian Etymological Dictionary.*

Krasimira Fuchedzhieva
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

<https://doi.org/10.7546/ConfIBL2024.24>